
УДК 343.137

В. В. РОМАНЮК,

викладач

*кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ МЕТИ І ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ ЙОГО ОХОРОННОЇ СПРЯМОВАНOSTІ

Визначено мету та завдання кримінального провадження щодо неповнолітніх, які забезпечують відображення його виховної спрямованості та охоронного типу, запропоновано їх формулювання у нормативному вигляді. Зазначено необхідність їх більш детальної нормативної регламентації, що відповідає міжнародним стандартам прав дитини.

Ключові слова: кримінальне провадження, міжнародні стандарти, права дитини (неповнолітнього).

Із набуттям чинності нового КПК України перед кримінальною процесуальною наукою постало завдання стосовно опрацювання нової теоретичної бази відповідної галузі права та практичних рекомендацій для слідчих, прокурорів та суддів з реалізації його положень. Це стосується і кримінального провадження щодо неповнолітніх, правова регламентація якого зазнала істотного оновлення.

Актуальність подальшого дослідження питань кримінального судочинства щодо неповнолітніх обумовлена потребою у належній імплементації у вітчизняне законодавство положень Конвенції ООН про права дитини та інших міжнародно-правових актів у цій сфері, що є умовою виконання взятих Україною

обов'язків. Зокрема, це пов'язано з реалізацією Закону України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» в частині створення системи ювенальної юстиції з метою поліпшення національного законодавства у сфері захисту прав дітей. Тому виявлення основних рис та особливостей кримінального провадження щодо неповнолітніх, опрацювання пропозицій до закону є актуальним завданням щодо забезпечення реалізації як Національного плану, так і посилення захисту прав цих осіб у кримінальному судочинстві.

Питанням особливостей кримінального судочинства щодо неповнолітніх присвятили свої

роботи такі вчені, як: О. Х. Галімов, Є. М. Гідулянова, А. Є. Голубов, С. М. Зеленський, М. О. Карпенко, М. І. Копетюк, Н. М. Крестовська, О. С. Ландо, О. О. Левендаренко, Е. Б. Мельникова, В. І. Нікандров, В. В. Шимановський, Л. М. Палюх, А. Б. Романюк, В. В. Самолюк, О. Ю. Хахуцяк, Р. С. Холод, С. Я. Хоменко, Н. В. Шость та ін., напрацювання яких утворили змістовну теоретичну базу для удосконалення процесуального права в цій частині. Але за умови подальшого приведення вітчизняного кримінального процесуального законодавства до демократичних стандартів кримінального судочинства, створення в Україні системи ювенальної юстиції окремі теоретичні питання потребують перегляду та адаптації до нових умов здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. І одним із таких питань, яке має значення для забезпечення прав цих осіб у кримінальному судочинстві, є питання завдань цього провадження. Саме тому метою статті обрано виявлення властивих кримінальному провадженню щодо неповнолітніх завдань, а також можливих форм їх нормативного закріплення, що має на меті посилення охоронної спрямованості цього провадження.

З аналізу ст. 3 та гл. 38 КПК України [1] можна зробити висновок, що змістом кримінального провадження щодо неповнолітніх є вчинення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень у зв'язку із вчиненням неповнолітнім діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, під час перебігу яких виникають особливі процесуальні відносини, а саме провадження здійснюється у певний, притаманний йому спосіб. Зазначимо, що особливості цих процесуальних відносин та специфіка здійснення цього провадження обумовлені його внутрішніми характеристиками, які визначають його спрямованість та призначення. Саме тому звернемо увагу на аспект його сутності, що має знаходити своє втілення та реалізацію під час досудового розслідування і судового провадження. Специфічність досліджуваного різновиду кримінальної процесуальної діяльності, окрім характеру та способів її здійснення, підставою для свого відокремлення в окремий вид кримінального провадження має і свою правову та соціальну сутність. Адже саме сутність визначає спрямованість змісту та характеру дій учасників цього провадження. Стосовно розуміння сутності досліджуваного провадження, то, на наш погляд, виходячи зі значення цього поняття, є всі

підстави стверджувати, що вона як найголовніше, основне, істотне буде виявлятися у спрямуванні провадження на досягнення певного правового та соціального результату – у його завданнях. Слід відзначити, що в теорії кримінального процесу його завдання були предметом дослідження, і найбільш поширеною стала їх класифікація з урахуванням критерію стадійності. Так, виділяють завдання: безпосередні (окремі процесуальні дії), проміжні (стадії), кінцеві (судочинства), перспективні (досягнення виховного та профілактичного впливу) [2, с. 43]. Але це, так би мовити, – «вертикальна» класифікація, яка відображає сам процес діяльності. Що ж стосується змісту, то звернемо увагу на позицію Ю. К. Якимовича, який, досліджуючи структуру кримінального процесу, вказував, що головним критерієм виділення в його системі певних, відносно самостійних елементів і їх систем є спрямованість провадження, що виражається у його завданнях і предметі [3, с. 9]. Тому є можливість виділення завдань досліджуваного кримінального провадження, які є підставою для його виокремлення та які є відображенням його сутнісних властивостей.

Що стосується встановлення змісту завдань кримінального провадження щодо неповнолітніх, то у фаховій літературі висловлено позицію, що роль цього провадження полягає у введенні охоронного режиму щодо неповнолітніх, що і виступає його сутнісною ознакою та визначальною особливістю [4–7]. З таким підходом ми повністю погоджуємося, підтримуємо його, і у попередніх наших дослідженнях нами наведено обґрунтування висновку, що це провадження в кримінальному процесуальному праві виступає як прояв охоронного режиму щодо таких осіб, значення його полягає у введенні додаткових юридичних гарантій охорони прав дитини, а мета – приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [8]. Як слушно зауважує з цього приводу О. Г. Шило, сучасні тенденції розвитку кримінального процесуального законодавства свідчать про прагнення до створення судочинства охоронного типу [9, с. 204].

Можна зазначити, що виділене в гл. 38 КПК України кримінальне провадження щодо неповнолітніх слід розглядати як особливий та найбільш виразний прояв такого охоронного типу судочинства. Насамперед це знаходить своє втілення в тих особливих правилах процедури, які містяться у цій главі і які регламентують проведення досудового розслідування

і судового провадження щодо неповнолітніх. Ці правила в найбільш концентрованому вигляді містять ті додаткові юридичні гарантії охорони прав неповнолітніх, що виступають проявом охоронного режиму щодо таких осіб.

На підтвердження наших аргументів наведемо характеристику сучасної регламентації досліджуваного провадження, яка йому дається у фаховій літературі. Так, у коментарі до гл. 38 КПК України вказано на те, що, враховуючи особливості неповнолітніх, законодавець установлює додаткові гарантії, що забезпечують охорону їх прав і законних інтересів, а також підвищення виховного впливу такого провадження через створення доброзичливого до дитини середовища і процесу [10, с. 376]. При цьому слід вести мову, що забезпечення та гарантування має стосуватися не тільки прав та законних інтересів неповнолітніх осіб у кримінальному судочинстві, а взагалі всього змісту їх правового статусу як людини – найвищої соціальної цінності. З цього приводу відмічено, що кримінальне судочинство спрямоване на захист прав і законних інтересів кожної людини незалежно від її процесуального статусу та підстав залучення до провадження [9, с. 204].

Елементи судочинства охоронного типу, що спрямовується на захист прав і законних інтересів кожної людини, зокрема і неповнолітньої, у більш повному обсязі, ніж раніше, знаходять своє втілення у чинному КПК України, наприклад, у ч. 2 ст. 10, ч. 2 ст. 484. З цих та ряду інших норм (ч. 2 ст. 27, ч. 4 ст. 28, ч. 10 ст. 31, ст. 44, 52, ч. 2 ст. 135, ч. 3 ст. 140, ч. 2 ст. 213, ст. 226, 227 КПК України тощо) можна зазначити, що дійсно законодавець забезпечує підвищення рівня охорони прав та ступеня виховного впливу цього провадження через створення доброзичливого до дитини середовища і процесу, що втілюється у низку нормативних приписів-завдань.

Так, якщо проаналізувати ч. 2 ст. 484 КПК України, то можна вказати, що як завдання перед особами, які беруть участь у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, ставиться низка об'єднаних спільною метою задач: 1) непорушувати того звичайного укладу, яким живе неповнолітній (відвідування навчального закладу, спілкування з друзями, рідними та близькими, нічліг удома, дозвілля тощо); 2) здійснювати процесуальні дії у порядку, що відповідає віковим та психологічним особливостям неповнолітніх (врахування стану здоров'я та рівня розвитку, у тому числі психологічного і розумового, врахування його

освітнього рівня та соціального статусу тощо), що обумовлює специфіку підготовки та проведення слідчих дій; 3) роз'яснювати неповнолітнім суть процесуальних дій, рішень та їх значення для них з урахуванням їх віку, рівня психічного та загальноосвітнього розвитку, умов життя та виховання у сім'ї; 4) вислуховувати аргументи неповнолітнього під час прийняття процесуальних рішень, що є не тільки проявом поваги та визнання його як особистості, а й наданням можливості реалізувати основні права людини; 5) здійснюючи кримінальне провадження щодо неповнолітнього, вживати заходів, що спрямовані на уникнення негативного впливу на нього, наприклад щодо виключення «вторинної девіації» (п. 5 «f» Керівних принципів ООН для запобігання злочинності серед неповнолітніх [11]).

З аналізу наведених задач-приписів, які мають бути реалізовані під час кримінального провадження щодо неповнолітніх, є підстави вести мову про те, що у чинному КПК законодавець визначив ці завдання як у відповідності до функціонального призначення досліджуваного провадження, так і у відповідності до вимог міжнародно-правових актів у сфері захисту прав дитини. Адже кримінальне судочинство має вирішувати не тільки власні завдання, які обумовлені його призначенням, а й забезпечувати вирішення низки інших завдань, іноді специфічних які, зокрема, мають місце під час кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Щодо функціонального призначення, то вище ми наводили позицію науковців щодо виховної та охоронного типу спрямованості кримінального провадження щодо неповнолітніх [4–7; 10, с. 376]. Також зазначимо, що на сприяння реінтеграції та виконання корисної ролі в суспільстві кожною дитиною, яка обвинувачується, завдяки формуванню відповідного провадження вказується і у Конвенції ООН про права дитини.

Стосовно ж реалізації у КПК України вимог міжнародно-правових актів, то, наприклад, у Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи про доброзичливе щодо дитини правосуддя у п. 4 зазначено, що правосуддя, дружнє до дітей, гарантує повагу та ефективне здійснення прав усіх дітей на найвищому рівні і з належним урахуванням рівня зрілості та розуміння дитини [12]. У Конвенції ООН про права дитини вказується, що держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка обвину-

вачується, на таке поводження, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших при цьому враховуючи вік дитини [13].

З наведеного можна зробити висновок, що, окрім вирішення завдань, перелічених у ст. 2 КПК України, кримінальному провадженню щодо неповнолітніх як особливому та відносно відокремленому різновиду кримінальної процесуальної діяльності притаманні власні завдання. Вони відображають його специфіку, визначають особливості процесуальних дій і рішень та притаманний йому спосіб здійснення – його зміст. Цей висновок може бути рекомендований до врахування під час опрацювання теоретичних розробок та практичних рекомендацій у цій сфері як такий, що забезпечує більш повну імплементацію у кримінальну процесуальну діяльність вимог ст. 3 Конвенції ООН про права дитини («В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, ... першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [13]), а також інших актів у цій сфері.

З приводу виділення як окремих явищ змісту та сутності досліджуваного провадження зауважимо, що відсутність чіткого визначення мети, завдань, а також не завжди докладна регламентація особливостей характеру та змісту кримінальної процесуальної діяльності під час його здійснення призводить до виникнення окремих недоліків, що впливають на ефективність провадження. Вони полягають у тому, що, на жаль, законодавцем не повною мірою враховано та узгоджено між собою функціональне призначення цього провадження (виховна та охоронна його спрямованість), мету (першочергова увага якнайкращому забезпеченню інтересів дитини), його характер здійснення (створення доброзичливого до дитини середовища і процесу) та зміст правової регламентації порядку кримінального провадження щодо неповнолітніх, який існує за КПК України (гл. 38). Про це свідчить п. 267 Висновку щодо проекту Кримінально-процесуального кодексу України, в якому про загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх прямо вказано, що у положеннях цієї частини глави насправді не відображено потреби створення доброзичливого до дитини середовища і процесу (зокрема немає положень про пристосування приміщень, в яких відбувається судочинство щодо дітей; немає вимоги, щоб усі

працівники органів охорони правопорядку мали відповідну підготовку; недостатньо визнається і потреба інформувати неповнолітніх та вислуховувати їхні аргументи. У підсумку вказано, що є безсумнівна потреба інакше сформулювати ці положення, щоб забезпечити формування чіткої бази для того, щоб ця частина глави встановлювала систему дійсно доброзичливої до дітей юстиції [14, с. 59–60].

Отже, існує потреба у систематизації та нормативному закріпленні особливої мети та специфічних завдань кримінального провадження щодо неповнолітніх, де вказані норми будуть утворювати основу як для визначення бажаної поведінки слідчого, прокурора, слідчого судді, суду та всіх інших осіб, що беруть у ньому участь, так для подальшого удосконалення норм, якими воно регламентовано, до приведення змісту та сутності цього провадження у відповідність до його функціонального призначення, що відповідає специфіці та особливостям і забезпечує захист прав основних його учасників – неповнолітніх. Це сприятиме вдосконаленню самої кримінальної процесуальної діяльності, оскільки в такому разі ця діяльність отримає більшої визначеності. Так, діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду стає орієнтованою на виконання конкретних завдань, що має позитивно позначитися на ступені забезпеченості прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві. Причому таке виділення загальних завдань кримінального провадження та завдань власне провадження щодо неповнолітніх цілком співвідноситься із існуючим поділом кримінально-процесуальних гарантій на гарантії прав особи та гарантії кримінального судочинства [15, с. 62]. На наш погляд, це говорить про те, що кримінальна процесуальна діяльність, маючи свої завдання, одночасно забезпечує дотримання прав особи і досягнення її власних цілей.

Зокрема йдеться про те, що гл. 38 КПК України має бути доповнено нормативними положеннями щодо мети цього провадження, його завдань, які визначають правовий режим здійснення кримінальної процесуальної діяльності щодо неповнолітніх. Саме тому з урахуванням наведеного пропонуємо ст. 484 КПК України викласти у такій редакції та доповнити КПК України ст. 484-1 таким змістом:

«Стаття 484. Порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх

1. Порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається загальними

правилами цього Кодексу з обов'язковим урахуванням особливостей, передбачених цією главою.

Стаття 484-1. Загальні положення кримінального провадження щодо неповнолітніх

Кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, в тому числі якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, прокурором, суддею, який спеціально уповноважений керівником відповідного органу на здійснення досудових розслідувань та судового розгляду щодо неповнолітніх, маючи при цьому відповідну підготовку.

Під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, які беруть у ньому участь, зобов'язані першочергову увагу приділяти якнайкращому забезпеченню інтересів неповнолітнього, у тому числі здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, як правило, у спеціально обладнаному приміщенні, роз'яснювати суть процесуальних прав та обов'язків, дій, рішень

та їх значення, вислуховувати його аргументи під час прийняття процесуальних рішень та пояснення під час провадження процесуальних дій, а також уживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього.

Положення цього параграфа застосовуються у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, учинених особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку.

Положення частини другої цієї статті застосовуються у випадку участі у кримінальному провадженні свідка або потерпілого, які не досягли вісімнадцятирічного віку.»

Вважаємо, що таке доповнення гл. 38 КПК України не тільки забезпечить більш повне врахування специфіки вказаних учасників кримінальної процесуальної діяльності, а й сприятиме якнайкращому забезпеченню, гарантуванню їх прав, свобод та законних інтересів. З наведених у статті міркувань зазначимо, що подальші наукові дослідження кримінального провадження щодо неповнолітніх мають бути спрямовані на більш детальний аналіз інших норм, якими воно врегульовано, а також форм та методів його здійснення на відповідність вищевказаних меті, завданням та загальним його положенням.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / [авт. кол.: В. Б. Алексеев, Л. Б. Алексеева, В. П. Божьев и др. ; под ред. А. Д. Бойкова, И. И. Карпеца]. – М. : Юрид. лит., 1989. – 640 с.
3. Якимович Ю. К. Структура советского уголовного процесса: система стадий и система производств. Основные и дополнительные производства / Ю. К. Якимович – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1991. – 138 с.
4. Романюк В. В. Щодо чинників становлення та розвитку провадження про злочини та суспільно небезпечні діяння дітей як окремого виду провадження в кримінальному судочинстві України / В. В. Романюк // Право і Безпека. – 2009. – № 5 (32). – С. 122–128.
5. Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гідулянова Євгенія Миколаївна. – Одеса, 2008. – 18 с.
6. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Голубов Артем Євгенович. – Харків, 2005. – 20 с.
7. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Крестовська Наталя Миколаївна. – Одеса, 2008. – 40 с.
8. Романюк А. Б. Проблеми захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / Романюк Андрій Богданович. – Харків, 2004. – 20 с.
9. Шило О. Судовий захист як вид державного захисту прав і законних інтересів людини в правовій державі / О. Шило // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 2 (45). – С. 203–213.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова]. – Харків : Право, 2012. – 664 с.
11. Руководящие принципы Организации Объединённых Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних : Эр-Риядские руководящие принципы : приняты и провозглашены резолюцией

45/112 Ген. Ассамблеї от 14 дек. 1990 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861.

12. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи про доброзичливе щодо дитини правосуддя від 17 листоп. 2010 р. – Вид-во Ради Європи, 2013. – 51 с.

13. Конвенція [ООН] про права дитини : від 20 листоп. 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

14. Висновок щодо проекту Кримінально-процесуального кодексу України : Joint Programme between the European Union and the Council of Europe on Transparency and Efficiency of the Judicial System of Ukraine (TEJSU project), Страсбург, 2 листоп. 2011 р. : DG-I (2011)16. – [Страсбург, 2011]. – 90 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://coe.kiev.ua/projects/cti/Draft CPC expertise final 1_Ukr.pdf.

15. Григорьев В. Н. Уголовный процесс : учебник / В. Н. Григорьев, А. В. Победин, В. Н. Яшин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : СКСМО, 2008. – 816 с.

Надійшла до редколегії 31.03.2014

РОМАНЮК В. В. ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ НОРМАТИВНОГО ЗАКРЕПЛЕНИЯ ЦЕЛИ И ЗАДАЧ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ КАК СРЕДСТВО ОТОБРАЖЕНИЯ ЕГО ОХРАННОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

Определены цель и задачи уголовного производства в отношении несовершеннолетних, которые обеспечивают отражение его воспитательной направленности и охранного типа, предложены их формулировки в нормативном виде. Отмечена необходимость их более детальной нормативной регламентации, что соответствует международным стандартам прав ребёнка.

Ключевые слова: уголовное производство, уголовно-процессуальные гарантии, международные стандарты прав ребенка, ювенальная юстиция, права ребёнка (несовершеннолетних).

ROMANUK V. V. SOME ISSUES OF REGULATORY CONSOLIDATION OF THE OBJECTIVE AND TASKS OF THE CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING JUVENILES AS A MEAN OF DISPLAYING ITS PROTECTIVE ORIENTATION

The relevance of the research concerning issues of juveniles' criminal justice is due to the need for proper implementation of the UN Convention «On Child Rights» and a number of other international and legal acts in this field into the national legislation. And this is the condition of the duties taken by Ukraine. In particular it is related to the realization of the Law of Ukraine «On the General State Program» «National Plan for Realizing the UN Convention on Child Rights» for the period up to 2016» on creating a juvenile justice system in order to improve national legislation in the field of child rights. Therefore, identification of the main features and characteristics of the criminal proceedings concerning minors and processing appropriate proposals to the law is an important task towards guaranteeing realization of the stated National Plan and enhancing minors' protection in the criminal proceedings.

Special attention is paid that the content of the criminal proceedings concerning juveniles is the commission of procedural actions and adoption of procedural decisions in connection with the offense commission by a minor under the law of Ukraine on criminal liability. Proper and specific procedural relations arise in the course of these actions, namely the proceedings are carried out in a certain, inherent way. It is noted that the characteristics of the relevant procedural relations, specifics of realizing this procedure are due to its essential features, which determine its direction and purpose. Thus, attention is paid to the aspect of its nature, which must find its realization and realization while the preliminary investigation and court proceedings.

Abstract. The objective and tasks of the criminal proceedings concerning juveniles are defined. These tasks and objective provide reflection of its educational focus and protective type. Their formulation in a normative way is offered. The need of more detailed of their normative regulations corresponding to international standards of child rights is noted.

Keywords: criminal proceedings, criminal procedural guarantees, international standards of child rights, juvenile justice, child (minors) rights.